

Світлана Маховська
(Київ)

ВЕСІЛЬНІ ТРАДИЦІЇ ЛУГАНЩИНИ ЯК ПОКАЗНИК УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ

У статті здійснено спробу з'ясувати спільні та відмінні риси в структурі весілля в українських і російських селах Луганської обл., визначити термінологічні особливості в назвах обрядодій та весільної атрибутики українсько-російського порубіжжя, зумовлені впливом між-етнічних культурних взаємодій.

Ключові слова: етнокультурні взаємозв'язки, весільні традиції, «сватання» («смотрины»), «оглядини», «підвесілок» («вечерушки»), «весілля» («свадьба»), «коровай» («калач», «лежень»), «быки» («покраса»), «покривання» («повивання»).

The article find out the main differences between weddings structure of the Ukrainian and Russian villages of Lugansk region, determes terminological features in the names of ceremonial and rites weddings attributes of Ukrainian and Russian borderland, predefined by influence of inter-ethnic cultural co-operations.

Keywords: ethnocultural intercommunications, weddings traditions, «suit» («smotriny»), «viewing», «pidvesilok» («vecherushki»), «wedding» («svad'ba»), «round the loaf» («kalatch», «legen»), «bull» («pokrasa»), «coating» («povyvannya»).

В статье сделана попытка выяснить общие и отличительные черты в структуре свадьбы в украинских и русских селах Луганской обл., определить терминологические особенности в названиях обрядодействий и свадебной атрибутики украинско-русского пограничья, предопределенные влиянием межэтнических культурных взаимодействий.

Ключевые слова: этнокультурные взаимосвязи, свадебные традиции, «сватанье» («смотрины»), «оглядины», «пидвэсилок» («вечерушки»), «вэсилля» («свадьба»), «коровай» («калач», «лежень»), «быки» («покараса»), «покриванье» («повыванье»).

Формування весільного обряду на території Слобідської України, зокрема в межах Луганської обл., відбувалося під впливом міжетнічних культурних взаємодій, що визначило локальні особливості весільного обрядодійства українсько-російського порубіжжя. Одним з виявів давніх українсько-російських етнокультурних взаємозв'язків є весільні обряди Луганщини.

Пропоноване дослідження ґрунтується на польових матеріалах, зібраних авто-

ром у селах Луганської області. У розвідці представлені українські населені пункти – сс. Танюшівка Новопсковського району*, Бондарівка Марківського району*, Калмиківка Міловського району* і російські – с. Тополі Троїцького району**, хутір Вольний Станично-Луганського району**, с. Чугинка Станично-Луганського району**. У статті здійснено спробу з'ясувати спільні та відмінні риси в структурі весілля в українських і російських селах Луганщини, визначити термінологічні особливості в назвах обрядодій та весіль-

ної атрибутики українсько-російського порубіжжя, зумовлені впливом міжетнічних культурних взаємодій. Хронологічно польові матеріали охоплюють першу половину ХХ ст. і базуються на інформації, отриманій від жінок середнього та похилого віку, які або самі виходили заміж в означений час, або знають про особливості весілля зі слів матері. Досліджувані райони в географічному плані межують один з одним і загалом складають північно-східну частину Луганської області.

Заселення Слобожанщини, зокрема Луганщини, було продовженням великого колонізаційного руху українського народу на схід, що відбувався в XVI–XVII ст. на території майже всієї України. На думку Д. Багалія, «...велика сила народу прийшла в Слобідчину із Гетьманщини, з Лівобережжя, але більша частина їх належала до тих, що прийшла в Лівобережжя з Правобережжя» [1, с. 28]. Подібної думки дотримується В. Юркевич, який підкреслює, що «...природніш було шукати джерела колонізаційного руху навіть за найраніших часів у властиво українських землях – західній Волині і Поділлі, почасти в Галичині» [2, с. 2]. Уже на початку XVII ст. великі загоны українських селян і козаків оселилися вздовж перших укріплень ліній поблизу Орла та Єльця [3, с. 109].

Основна маса російських поселень у східних районах України сформувалася в XVII–XVIII ст. Серед російських поселенців переважали вихідці з чорноземного центру Росії – Курської, Воронежської, Орловської, Тамбовської губ. Економічний розвиток районів також стимулював притік населення. Тому російські села постійно поповнювалися переселенцями з різних не лише російських, але й українських губерній. Виникали також села, що заселялися практично одночасно і українцями, і росіянами. Таким чином, постійний міграційний рух на території України, зокрема на Слобожанщині, і тривале спільне проживання сприяли зближенню різних за походженням етнічних груп, а отже, і виникненню тісних етнокультурних взаємозв'язків.

Весілля в місцевій традиції українців і росіян мало однакову назву на російський лад – «свадьба». Зафіксовано декілька народних пояснень використання саме цього визначення: 1) «Ми ж не чисто хохли, ми ж перевертні» [ПМА-1]; 2) «Та

ми ж ото як перевертні – і по-руські, і по-українські» [ПМА-2]; 3) «Кажуть “свадьба”, бо хохли ж ми» [ПМА-3]. Наведені наративи не лише окреслюють особливості весільної термінології, але й вказують на існування певних проблем, пов'язаних із процесами самоідентифікації населення порубіжної території.

Весільний сценарій на Луганщині починався з договору про шлюб, який в українців називали «сватанням», а в росіян – «смотринами». Традиційними на українському «сватанні» були формулізовані метафоричні тексти, де фігурували такі персонажі, як «куниця» та «мисливець», «голуб» та «голубка»: «Ми – мисливці, довго шлялися, ходили, блукали, поки на слід напали. А слід веде з вигона до двору, а з двору в хату, в якій ви передержуєте куницю, красну дівицю» [ПМА-1]. У російських селах «смотрини» супроводжувалися словесними формулами про «купця» і «товар».

В українських селах побутувало три варіанти звичаю щодо домовленості про шлюб: 1) простий обмін хлібом [ПМА-4; ПМА-7]; 2) перерізання молодою хлібини або навпіл [ПМА-2], або на чотири частини [ПМА-3]; 3) розламування хлібини [ПМА-8]. У росіян хлібом переважно обмінювалися – мати нареченої приносила свій хліб і віддавала на рушнику сватам [ПМА-5].

Наступним передвесільним етапом були «оглядини», за змістом і термінологією характерні і для українських, і для російських сіл. Батьки молодої йшли до сватів ознайомлюватися з майном молодого, з хатою, у якій житиме їхня донька, коли вийде заміж. На «оглядинах» зазвичай вони домовлялися про день весілля. «Оглядини» не проводили лише в тому разі, коли парубок був місцевий.

Передвесільну вечірку в українських селах називали «*підвесілок*», а в російських – «*вечерушки*». Змістове наповнення обряду характеризується спільними ознаками, а форма проведення має різні варіанти. Зокрема відмінними є місце проведення обряду: хата дружки – в українських селах [ПМА-3; ПМА-6], хата молодої або молодого – у російських селах [ПМА-4; ПМА-7]; час проведення: в українців – напередодні весілля [ПМА-3; ПМА-6], у росіян – за тиждень до весілля [ПМА-7] або в останній вівторок перед

весіллям [ПМА-5]; персональний склад: присутність чи відсутність хлопців, людей старшого віку тощо.

В українців мав місце звичай спеціально запрошувати на «підвесілок» (вечір напередодні весілля) дівчат, хлопців і старших людей (чоловіків і жінок). До кожного з гостей молода несла шишку – головний атрибут запрошення на «підвесілок». Дівчата сідали за стіл у хаті молодої, чекаючи на приїзд молодого з хлопцями, а старші люди спеціально ставали на піл (місце для снання), з метою отримати своєрідний «викуп» за звільнення для молодих їхнього майбутнього «спального ложа». По приїзді молодого старших гостей частували чаркою горілки та шишкою, після чого ті залишали хату, даючи можливість молоді проводити дівчину заміж [ПМА-2].

На відміну від української традиції, у росіян «вечерушки» влаштовували щодня, починаючи з вівторка на весільному тижні. Для цього молода просила батьків подружок відпустити їх до себе «перья драть». Зібравшись, дівчата готували пір'я для подушок на придане молодій, вишивали, співали пісень. Хлопців на «дівичник» не пускали, і вони ходили під вікнами, чекаючи кінця вечора, щоб проводити дівчат додому.

В українських селах свашки в суботу «їхали за приданим», через що їх називали «приданки». Ліжко разом з постіллю виносили на вулицю, гарно застиляли, після чого свашки з іншими сусідськими жінками дивилися, чи гарне придане в молодої. Вони підкидали подушки догори, перевіряючи, наскільки ті легкі, і при цьому голосно «хіхкали» [ПМА-3]. У російських селах за декілька днів до вінчання було заведено «покупать постель» (подушки, перини, рушники тощо). За приданим приїжджали «свашкі» (старші жінки з родини молодого) і «бояри» (друзі молодого). Щоб взяти викуп за придане, молодшого брата чи сестру молодої садовили на подушки. Відкупившись солодощами від «малого купця», придане відвозили до хати молодого [ПМА-7].

В обох етнічних середовищах для випічки весільного хліба мати молодої напередодні весілля запрошувала до своєї хати щасливих у шлюбі жінок, які вміли гарно готувати. Технологія виготовлення весільного хліба в українців і росіян була

приблизно однаковою. Різниця полягала у назві: російському «калачу» відповідав український «коровай». Спочатку випікали його основу – «лежень». У лежень втикали гілки, які в українців мали назву «різкі», а в росіян – «сосенки». Їх виготовляли з нарізаних зубчастих шматочків тіста, якими обмотували спеціально виготовлені гілки вишні (в українців) або сосни (у росіян). Усе це випікали в печі. «Коровай», як і «калач», прикрашали цукерками, калиною, квітами і стрічками. В окремих українських селах на весіллі було два весільних хліба: «лежнем» називали коровай, який готували в молодого, а в молодої весільний хліб називався власне «короваєм» [ПМА-3].

Серед іншої весільної випічки на території Луганської області траплялися також «єжики», які мали однакове функціональне призначення, символізуючи цнотливість молодої. Коли молодий приїжджав забирати молоду, «дружок» (друг молодого в українців) або «боярин» (друг молодого в росіян) намагався вкрати «єжика», а «дружки» (подруги молодої в обох етнічних середовищах) усіляко намагалися цього не допустити. Якщо дівчина втратила цноту до весілля, то в середину «єжика» клали повидло, а якщо йшла заміж чесною – «єжик» був без начинки. З'їдали цей весільний хліб на другий день весілля після першої шлюбної ночі [ПМА-4].

Виразним у передвесільному циклі був момент улаштування весільного деревця як символу початку нової сім'ї. В українців воно називалося «гільцэ» [ПМА-1, ПМА-3], «теремок» [ПМА-6], у росіян – «єлки» [ПМА-4]. В обох народів деревце могли робити як у хаті молодої, так і в молодого під час проведення власне «підвесілку» або в будь-який інший день напередодні весілля. Крім того, у російській традиції виготовлення весільного деревця могло відбуватися під час випікання весільного хліба. Поки старші жінки готували «калач» із «сосенками», дівчата, одягнені у святкове вбрання, уквітчували гілку ялинки чи сосни, ходили з нею по вулиці та співали пісень.

Зазвичай вінчалися в неділю. У цей день зранку, поки дві найближчі подруги молодої готували її до вінця, у молодого вбирали екіпаж для «весільного поїзда» – запрягали кінями «тачанку», «лінійку» або «бричку». В окремих українських селах

на означення «весільного поїзда» вживали поняття «бесіда» («зібрання групи людей» – у стародавній літературі) [ПМА-6]. Спочатку молодий і «поїжджани» (укр.) – «поезджане» (рос.) частувалися за столом, після чого батьки благословляли сина, і «весільний поїзд» вирушав за молодою.

З приїздом «весільного поїзда» здійснювався ритуал «викупу» молодої, що існував у всіх досліджуваних селах і проходив у декілька етапів. «Поезджане» торгувалися до трьох разів. На перші дві пропозиції «викупу» «свашки» не погоджувалися, і лише за третім разом приймали «відкупне» (горілку, гроші тощо) і пропускали прибулих у двір. У російській традиції, отримавши дозвіл у хазяїв, «дружкó» заходив у сіні, брав молоду за руку і вів її в комору, де садовив на найвище місце – лавку чи стіл, на якому лежав кожух або шматок овчини. Після цього «дружкó» виводив молоду з посаду, підводив до молодого і, зв'язавши їхні руки хусткою, обводив тричі навколо столу. Тут же стояли батьки нареченої, яким спочатку кланялася й дякувала молода, тоді молодий. «Дружкó» знімав з «посаду» кожух і клав його перед молодими, які ставали на нього на коліна. У цей момент батьки благословляли молодих іконою Божої Матері. Після благословення екіпаж молодят вирушав до церкви [ПМА-5].

В українців побутував дещо інший звичай. Приїхавши за молодою, «поїжджани» давали викуп на воротах (торги проходили, як і в росіян, до трьох разів), після чого йшли за молодою. Не знайшовши дівчини вдома, «бесіда» вирушала до хати «дружки», куди за звичаєм ховали молоду перед приїздом молодого. Віддавши ще один викуп, молодий з «бесідою» повертався до хати молодої, де їх обох садовили на кожух на «посад» [ПМА-6].

Приблизно однаково в українців і росіян проходила після вінчання зустріч молодих у домі молодої. Батьки молодого виходили на поріг з іконою Спасителя благословляли дітей. Водночас «свашки» обсипали молодих хмелем, зерном, сушеним тереном, цукерками та дрібними монетами, після чого всіх запрошували до частування. На столі перед молодими стояв «коровай» молодої та «коровай» молодого з «різками» (у росіян – два «калачі» із «сосенками»), а також дві пляшки горілки і дві дерев'яні ложки, перев'язані

червоною стрічкою, які в росіян мали назву «быки» [ПМА-5]. В українських селах горілку чи вино, перев'язані червоною стрічкою, називали «покраса» [ПМА-6]. Пити молодим у цей день заборонялося.

Обдаровування молодих в українців відбувалося в перший день весілля після третьої чарки. Кожному гостю підносили круглу булочку – «шишку» і чарку горілки. При цьому «дружкó» обходив гостей з випивкою, а «свашки» роздавали «шишки». У російських селах це переважно робили на другий весільний день.

Ближче до вечора переходили до обряду, що звався в українців «покриванням», а в росіян – «повиванням». Дві «свашки» або заміжні жінки з боку молодої та молодого вели її у віддалений куток, де за розтягнутою великою хусткою чи покривалом швидко розплітали дівочку косу, заплітали дві коси з кісничками й уклали особливим чином на маківці. «Покривальниці» пов'язували молодій хустку і тричі цілувалися. Відтак дівчина вважалася молодницею [ПМА-1].

У кінці дня «свашки» лаштували постіль, після чого «дружкó» вів молодих «на покой». Іноді, щоб підбадьорити молодих, які соромляться нового статусу, «дружкó» зі «свашкою», жартома імітуючи близькість, «гріли постіль» [ПМА-7].

Наступного ранку сторона молодого йшла кликати сватів «снідати». У російських селах у кожного з них до одягу були прикріплені червоні стрічки або квіти на знак того, що молода виявилася «без изъяна», зберегла дівочу честь [ПМА-4]. В українських селах на ознаку чесності молодої вивішували червоний прапор на даху хати.

В обох етнічних середовищах наприкінці весілля побутував звичай «забивати чіп» або «прикорень», якщо видавали заміж останню дочку в сім'ї або одружували останнього сина. Для цього ритуалу заздалегідь витесували довгий кілок, який чоловіки мали повністю забити в землю у дворі молодого чи молодої. В останній день весілля «на воротах» викопували глибоку яму для «чопа», наливали в неї воду, і кожен по черзі наносив по одному удару, випиваючи чарку горілки. Забитий повністю «чіп» свідчив, що в цьому дворі весілля більше не гратимуть [ПМА-2].

Кінець весілля фіксувався обрядом, який у росіян мав назву «викуривание

сватов», а в українців – «гоніння зозулі». Обряд «викуривання сватов» здійснювався таким чином: після останнього застілля посеред двору або й навіть кімнати підпалювали полин, і густий дим примушував гостей залишити двір [ПМА-4]. В українців натомість «виганяли зозулю». Як повідомлялося: «Сходяться ті люди, що на свадьбі були. Одна з жінок вбирається, кожух навиворот вивертає, рушником і платком підперезується. У миску наливають води, становлять на стіл. Люди заходять, обдарять молодих, вип'ють усе. Тоді “зозуля” як начне у воді отак хлюпостатся, руками б'є, а вода ж розприскується. А ті ж, гості, геть із-за столу вилазять, вилазять. Всіх “зозуля вигнала” – кінець свадьбі!» [ПМА-8].

Наведені матеріали засвідчують, що модель проведення весільного обряду на початку ХХ ст. в українців і росіян Луганщини була майже однаковою, що зумовлено численними етнокультурними взаємозв'язками. Водночас, спостерігається етнічна відмінність: а) у формі, характері проведення окремих рівноцінних за призначенням обрядодій (наприклад, договору про шлюб, прикрашання весільного деревця, викупу приданого молодої, викупу власне молодої, «посаду» молодих, демонстрації цнотливості дівчини, підготовки до першої шлюбної ночі); б) у своєрідності окремих акцій, атрибутів, які були характерні або лише українцям, або лише росіянам (наприклад, такі звичаї, як випікати весільні «єжики», «перья драть», «гріти постіль» – у росіян; «виганяти зозулю», запрошувати старших людей на «підвесілок», ховати молоду перед приїздом молодого в хаті «дружки» – в українців тощо). Порівняно більше відмінностей демонструє власне термінологія весільних звичаїв та атрибутів (приміром, «сватання» (в українців) – «смотрины» (у росіян), «підвесілок» (в українців) – «вечерушки» (у росіян), «їхати за приданим» (в українців) – «покупать постель» (у росіян), «коровай» (в українців) – «калач» (у росіян), «різки» (в українців) – «сósенки» (у росіян), «покраса» (в українців) – «быки» (у росіян), «покривання» (в українців) – «повивання» (у росіян) тощо). Крім того, існують розбіжності у формульованих метафоричних текстах, що супроводжували окремі етапи весілля, у кількісному складі персонажів, у часі та

місці проведення обрядодій. Простежується також і певна порівняльно-географічна закономірність, зокрема, більше подібностей у місцевому весіллі там, де російські та українські села розташовані ближче (наприклад, с. Тóполі Троїцького р-ну і с. Танюшівка Новопсковського р-ну, с. Чугинка Станично-Луганського р-ну і с. Калмиківка Міловського р-ну). З іншого боку, окремі структурно-функціональні розходження наявні й поміж самими українськими селами. У цьому разі, імовірно, виявляється залежність від традицій дідів-прадідів, які колись переселялися на Слобожанщину з різних регіонів України.

Література

1. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій ; передм., комент. В. В. Кравченка ; худож. упорядкув. ілюстр. В. О. Ріяка. – Х. : Основа, 1990. – («Пам'ятки історичної думки України»).
2. Юркевич В. Еміграція на схід і залюднення Слобожанщини за Б. Хмельницького / В. Юркевич. – К. : Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1932.
3. Заставний Ф. Д. Українські етнічні землі / Ф. Д. Заставний. – Л. : Світ, 1993.

Польові матеріали автора

- ПМА-1 – с. Танюшівка* Новопсковського р-ну Луганської обл.; Полунін Дмитро Федорович, 1930 р. н.
- ПМА-2 – с. Бондарівка* Марківського р-ну Луганської обл.; Білокобильська Анна Ігнатіївна, 1917 р. н.
- ПМА-3 – с. Калмиківка* Міловського р-ну Луганської обл.; Хрипко Ніна Максимівна, 1940 р. н.
- ПМА-4 – хутір Вольний** Станично-Луганського р-ну Луганської обл.; Сидяченко Марія Яківна, 1925 р. н.
- ПМА-5 – с. Чугинка** Станично-Луганського р-ну Луганської обл.; Українська Ліза Стефанівна, 1930 р. н.
- ПМА-6 – с. Бондарівка* Марківського р-ну Луганської обл.; Ріпка Наталія Михайлівна, 1955 р. н.
- ПМА-7 – с. Тóполі** Троїцького р-ну Луганської обл.; Попова Уляна Макарівна, 1924 р. н.
- ПМА-8 – с. Танюшівка* Новопсковського р-ну Луганської обл.; Кваша Олександра Іванівна, 1925 р. н.

* – українське село.

** – російське село.